

Aaro Asikainen

”MINÄ OLEN SE LUUSERI, JOKA MENETTÄÄ LUOTTOTIETONSA”

Kriittinen diskurssianalyysi häpeän merkityksellistymisestä
ylevelkaantuneiden kirjoituksissa

TIIVISTELMÄ

Aaro Asikainen: "Minä olen se luuseri, joka menettää luottotietonsa" Kriittinen diskurssianalyysi häpeän merkityksellistymisestä ylivelkaantuneiden kirjoituksissa

Kandidaatintutkielma

Tampereen yliopisto

Yhteiskuntatutkimuksen tutkinto-ohjelma

Huhtikuu 2023

Tutkielmassani tarkastelen kriittisen diskurssianalyysin keinoin, miten häpeän tunne merkityksellistyy ylivelkaantuneeksi itsensä kokevien kirjoituksissa. Kapitalistinen talousajattelu sekä uusliberalistinen politiikka ovat voimistuneet länsimaissa 1900-luvulta lähtien. Niiden keskeiset opit vaativat kasvavaa kulutusta talouskasvun saavuttamiseksi. Nämä hegemoniat ovat vallalla myös Suomessa. Ympäröivää yhteiskuntaamme voikin kuvailla kulutusyhteiskunnaksi. Kulutuksen kasvu on vaatinut velanoton lisääntymistä. Velanoton lisääntyminen on myös luonut ongelmia: velkojen maksussa voi olla vaikeuksia ja se saattaa johtaa ylivelkaantumiseen; velkaantunut ei enää selviä veloistaan.

Velkaantumiskehitystä ja ylivelkaantumista on tutkittu lähinnä kvantitatiivisin menetelmin. Tässä tutkielmassa haluan tuoda esiin ylivelkaantuneiksi itsensä kokevien oman äänen ja sen, mitä se kertoo yhteiskuntamme valtasuhteista. Ylivelkaantumisen kokemiseen liittyy usein häpeä taloudellisesta tilanteesta, mutta se voi vaikuttaa velkaantuneen elämään myös muilla osa-alueilla, kun velkaantunut kokee rikkovansa yhteiskunnan normeja.

Sosiaalisen konstruktionismin näkökulma on, että käyttämämme kieli ilmentää sosiaalista todellisuutta ja tuo siten valtasuhteita näkyväksi. Teoreettisena viitekehystenä tutkielmassa toimii sosiaaliseen konstruktionismiin pohjautuva kriittinen diskurssianalyysi, jonka mukaan kielenkäyttömme tuo esiin meitä hallitsevat hegemoniat, kuten uusliberalistinen diskurssi. Tutkimusaineistona minulla on FSD-tietoarkistoon tallennettu Velkaantuminen ja häpeä -kirjoitusaineisto, joka sisältää 35 kirjoitusta. Tutkimuskysymykseni on "Miten häpeä ylivelkaantumisesta merkityksellistyy tutkittavien elämässä?".

Analysini tulokset kertovat, miten aineiston kirjoittajat merkityksellistävät häpeää siitä, että he kokevat rikkovansa uusliberalistisen yhteiskunnan normeja. Aineistosta nousee esiin neljä eri diskurssia: Häpeä sosiaalisissa tilanteissa, huoli läheisistä, avun hakemisen vaikeus ja huonommuus yhteiskunnan jäsenenä. Häpeä sosiaalisissa tilanteissa näyttäytyy kulutusta vaativien sosiaalisten tilanteiden välttelyä. Huoli läheisistä korostuu häpeänä siitä, ettei esimerkiksi lapsille voida tarjota yhteiskunnan odottamaa kulutustasoa. Avun hakemisen vaikeus esiintyy hankaluutena turvautua eri instituutioiden apuun. Huonommuus yhteiskunnan jäsenenä näyttäytyy tunteena, ettei täyty yhteiskunnan odotuksia ja normeja.

Tutkimukseni tuo ilmi, miten ylivelkaantuminen vaikuttaa velallisen elämään monin eri tavoin, koska velkaantunut kokee rikkovansa uusliberalistisen yhteiskunnan normeja. Velkaantumiskehitystä pitäisi siis tutkia enemmän. Myös regulaatiota tulisi kehittää ylivelkaantumista hillitseväksi ja apua tarjoavia instituutioita parantaa helpommin lähestyttäväksi. Ylivelkaantumisen lisääntyessä vaarana on, että yhä useampi kokee osattomuutta yhteiskunnasta tai syrjäytyä kokonaan.

Avainsanat: kulutusyhteiskunta, luottoyhteiskunta, ylivelkaantuminen

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -ohjelmalla.

Sisällys

1	Johdanto	1
2	Velkaantuminen ja ylivelkaantuminen Suomessa	4
3	Kulutusyhteiskunta, luottoyhteiskunta ja ylivelkaantuminen	7
4	Tutkimusasetelma	8
4.1	Tutkimuskysymys	8
4.2.	Tutkimusaineisto	8
4.3	Tutkimusmenetelmä	9
5	Tulokset	11
5.1	Häpeä sosiaalisissa tilanteissa	11
5.2	Huoli läheisistä	14
5.3	Avun hakemisen vaikeus	17
5.4	Huonomuus yhteiskunnan jäsenenä	19
5.5	Yhteenvedo	21
6	Johtopäätökset ja pohdinta	23
	Lähteet	26

1 Johdanto

Kapitalismin sekä uusliberalismin hegemoniat hallitsevat vahvasti toimijuuttamme länsimaisissa yhteiskunnissa. Bruttokansantuote ja sen kasvu on tärkeä mittari valtioiden kehitykselle (Raijas, Lehtinen & Leskinen 2010, 209). Kulutuksen kasvu on lähes välttämätöntä talouskasvun saavuttamiseksi. Aikaamme leimaa siten ajatus, miten kuluttaminen pitää yhteiskunnan rattaat pyörimässä ja vie meitä kehityksessä eteenpäin. Hyvä kansalainen osallistuu ihanteiden mukaisesti tähän yhteiskunnallisen materiaalisen hyvinvoinnin luontiin kuluttamalla yhä enemmän. Kuluttajuus on tärkeä osa identiteettiämme, ja eri kulutusmahdollisuudet määrittelevät myös vahvasti sosiaalista ympäristöämme sekä siihen kuulumista.

Ihanteellisesti hyvä kansalainen on myös vastuullinen omassa taloudenpidossaan. Omillaan pärjäämisen ihanne ilman ulkopuolista apua kuuluukin vahvasti uusliberalistiseen hegemoniaan. Uusliberalistiset normit odottavat yksilöltä kykyä ratkaista ongelmansa yksin ilman yhteiskunnan apua: ongelmia henkilökohtaisen talouden hoidossa ja turvautumista apua tarjoaviin instituutioihin pidetään yleisesti normien vastaisena toimintana. Taloudelliset vaikeudet heijastuvat siten kansalaisen elämään myös taloudenpidon ulkopuolella.

Suomea on 1950-luvulta lähtien kehitetty aktiivisesti poliittisin päätöksin kohti kulutukseen perustuvaa yhteiskuntaa. Kulutuksen rakenne muuttui kohti massakulutusta 50-luvun lopulta 70-luvun alkuun, kun kulutusyhteiskunnan arvot siirtyivät ylemmistä yhteiskuntaluokista alempiin, ja kulutusmenot lisääntyivät voimakkaasti (Muttillainen 2002, 79–80). Kuluttajuuden ihanne ja sen mukaiset normit alkoivat hallita kaikissa yhteiskuntaluokissa. Kulutusteot alettiin nähdä tärkeänä osana identiteettiä ja itseilmaisua, sekä yleisesti kuluttamisen lisäämiseen kannustettiin. Suomi muuttui markkinatalous vetoiseksi kulutusyhteiskunnaksi.

Kuluttajuus on tänä päivänä arkea elämässämme. Identifioimme itsemme vahvasti kuluttajuuden kautta (Bauman 2007, 3). Mahdollisuutemme kuluttaa ja kulutusvalintamme kertovat paljon identiteetistämme ja siitä, mihin sosiaaliseen ryhmään kuulumme. Usein sosiaaliin tilanteisiin liittyy kuluttaminen, esimerkiksi kahvilassa käynnin tai ravintolalounaan yhteydessä, ja se edellyttää meiltä taloudellista mahdollisuutta kuluttaa. Uusliberalistisen

ihanteen mukaan kansalainen kykeneekin hallitsemaan talouttaan ja kuluttamaan sosiaalisissa tilanteissa yhteiskunnan odotusten mukaisesti.

Kuluttamisen kasvu on vaatinut myös velanoton kasvua. Velanottoa on siten helpotettu erilaisin poliittisin toimin. Rahoitusmarkkinoiden regulaatiota lainanantoa kohtaan on tietoisesti lievennetty, jotta lainan saaminen olisi helpompaa ja mahdollista yhä useammille. Asenteet velanottoa kohtaan ovatkin muuttuneet huomattavasti myönteisemmiksi. Esimerkiksi kaupungistumisen myötä Suomessa lainanannon regulaatiota lievennettiin 80-luvulla ja erityisesti asuntolainoja myönnettiin enemmän. (Raijas, ym. 2010, 210.) Sääntelyn lieventäminen on myös aiheuttanut ongelmia markkinoilla niin makrotasolla valtiolle yleisesti kuin yksilöille henkilökohtaisen taloustilanteen kannalta johtaen ylivelkaantumiseen.

90-luvun lama johtui osaltaan rahamarkkinoiden vapauttamisesta ja velanoton lisäämisestä. Korkeiden merkittävä nousu sekä työttömyyden kasvu aiheuttivat kotitalouksille vaikeuksia selvitä veloista. Syntyi ylivelkaantumistilanteita. Kuitenkin suomalaisten velkaantuneisuus on lisääntynyt 90-luvun laman jälkeen kotitalouksissa. Edes vuoden 2008 finanssikriisi ei näkynyt lainakannan pientymisenä, sillä kriisiä lievennettiin elvyttävällä rahapolitiikalla: Korot pidettiin alhaalla rahoitusmarkkinoiden toiminnan takaamiseksi. Matala korkokanta kannusti jopa ottamaan lisää lainaa, sillä lainojen kulut olivat halvat. Suomalaisten kotitalouksien keskimääräinen velkaantumisaste (velka suhteessa kotitalouden vuoden bruttotuloihin) on noussut 133 %:iin vuoden 2022 viimeisellä neljänneksellä (Kansantalouden rahoitustilinpito 2022).

Velkaantumisen lisääntyminen on johtanut myös ylivelkaantumistilanteiden kasvuun. Ylivelkaantumista yhteiskunnassa voi mitata monin eri mittarein riippuen siitä, mitä erityisesti halutaan tarkastella. Ulosottovelallisia oli vuoden 2021 aikana yli 560 000, joista noin 95 % oli luonnollisia henkilöitä. Vuoden 2021 lopussa ulosotossa oli n. 284 000 henkilöä ja kasvua edellisvuoteen 4 %. (Tilastokeskus 2022.) Vuoden 2023 ensimmäisellä kvartaalilla 359 600 henkilöllä oli tiedoissaan maksuhäiriömerkintä (Suomen Asiakastieto Oy 2023). Ylivelkaantuminen ei keskity vain tietyille kansanosille. Yksityishenkilöiden ylivelkaantuminen on kasvanut kaiken ikäisillä ja eri sosioekonomisissa luokissa olevilla. (Majamaa & Rantala

2020, 6). Ylivelkaantumisen ongelma läpäisee siten yhteiskunnan kaikissa eri ikä- ja yhteiskuntaluokissa.

Yksilö voi kohdata velkaantumisen riskit omassa taloudessaan: velanotto, yli tulojen eläminen tai yllättävät muutokset henkilökohtaisessa elämässä voivat johtaa ylivelkaantumiseen. Uusliberalistisessa yhteiskunnassa yksilön koetaan kantavan vastuun taloudestaan ja lainanotostaan (Rantala & Tarkkala 2010, 31). Talousosaamisessa voi olla puutteita, ja silloin yksilö kuluttaa enemmän kuin hänellä olisi varaa (Majamaa & Rantala 2020, 27). Erilaiset lainat ja tulovirrat voivat olla hankalasti hallittava kokonaisuus. Velallisella ei välttämättä ole kokonaisvaltaista käsitystä tuloistaan ja menoistaan, ja näin velkakokonaisuudesta on muodostunut liian monimutkainen (Rantala & Tarkkala 2010, 24). Kun lainoista ja muista pakollisista taloudellisista velvoitteista ei enää selviä, johtaa se yksilön henkilökohtaisen talouden ongelmiin. Pitkittynyt ylivelkaantuminen saattaa johtaa syrjäytymiseen ja ajautumiseen yhteiskunnan laitamille (Blomgren, Maunula & Hiilamo 2014, 255). Ylivelkaantuminen voi siis suistaa elämän kokonaisuudessaan raiteiltaan ja riistää kansalaiselta aseman yhteiskunnan tasavertaisena jäsenenä, niin vahva normi yksilön taloudellisesta itsenäisyydestä vallitsee ympärillämme.

Ylivelkaantuminen on siis merkittävä ongelma, jonka vaikutus yhteiskunnassa näyttää vain lisääntyvän. Tämä tutkimus tuo uutta tietoa ylivelkaantumisesta erityisesti velkaantuneiden näkökulmasta. Tutkimus koittaa vastata siihen, miten yhteiskunnassamme uusliberalismin hegemonian mukaiset odotukset ja normit näyttäytyvät kansalaisen elämässä, ja mitä näiden odotuksien sekä normien rikkomisesta seuraa yksilön kannalta. Uusliberalismin hegemonia odottaa mieltä taloudellista itsenäisyyttä ja omillaan pärjäämistä. Kun tästä normista poiketaan, aiheuttaa se yksilölle vaikeuksia monin eri tavoin.

Tässä työssä on ensiksi tietoa aikaisemmasta tutkimuksesta velkaantumiseen ja ylivelkaantumiseen liittyen. Seuraavaksi avataan keskeisiä käsitteitä aiheesta. Sen jälkeen käydään läpi tutkimusasetelma, jossa esitellään tutkimuskysymys, -aineisto ja -menetelmä. Tulokset osiossa analysoidaan aineiston löydökset ja kerrotaan mitä ne merkitsevät. Lopuksi kootaan johtopäätökset analyysistä ja pohditaan löydösten merkitystä sekä jatkotutkimuksen mahdollisuuksia.

2 Velkaantuminen ja ylivelkaantuminen Suomessa

Tutkimuksen viitekehyksenä toimii aikaisempi tutkimus ylivelkaantumisen lisääntymisestä suomalaisessa yhteiskunnassa. Velkaantumiskehitystä ja ylivelkaantumista on tutkittu melko paljon, mutta enimmäkseen kvantitatiivista lähtökohdista. Tilastoja ja raportteja velkaantumiskehityksestä on hyvin saatavilla. Myös pohdintaa ylivelkaantumisen ongelman ratkaisemisesta näissä tutkimuksissa on, mutta se keskittyy lähinnä numeerisiin lähtökohtiin. Ylivelkaantumistilanteen vaikutusta velkaantuneiden elämään on tutkittu vähemmän, mutta jonkin verran myös tällaista tutkimusta löytyy.

Ylivelkaantuminen pitää erottaa velkaantumisesta: ylivelkaantuneella on vaikeuksia selvitä veloistaan (Raijas ym. 2010, 213). Velkaantuminen itsessään ei ole ongelma, vaan ylivelkaantumistilanne syntyy, kun lainoista selviäminen tuottaa velalliselle haasteita. Suomalaisten velkamäärä on kasvanut 1900-luvun viimeisinä vuosikymmeninä nopeasti (Muttilainen 2002, 70). Velkamäärän kasvua on edesauttanut rahoitusmarkkinoiden säätelyn vapauttaminen. Rahoitusinstrumenttien kehitys sekä regulaation lieventäminen ovat johtaneet lainanoton sekä myös ylivelkaantumistilanteiden kasvuun (Raijas ym. 2010, 214). Erilaisten lainojen tai lainoihin verrattavissa olevien maksujärjestelyn määrä on kasvanut, ja niitä on helpommin saatavilla; tämä on johtanut velkamäärien sekä ylivelkaantumisen lisääntymiseen, kun lainamarkkinoita on vapautettu.

Myös suomalaisten asenteet velanottoa kohtaan yleisesti ovat muuttuneet myönteisemmiksi ja velanottoa pidetään hyväksyttävämpänä kuin aikaisemmin (Raijas ym. 2010, 210). Velkaantuminen koetaankin nykyään normaaliksi tietyissä elämänvaiheissa, kuten opiskellessa tai asuntoa ostettaessa. 80-luvulla erityisesti asuntolainojen sääntelyä lievennettiin kaupungistumisen myötä. 90-luvun lama laukaisi riskejä asuntolainakannassa ja moni asuntolainan ottanut ei enää selvinnyt lainastaan. (Raijas ym. 2010, 2010.) Lainamarkkinoiden regulaation lieventäminen on myös johtanut erityyppisten lainojen määrän kasvuun. Nykyään suuria asuntolainoja isomman riskin ylivelkaantua aiheuttavat monet kulutusluotot (Raijas ym. 2010, 219). Kulutusluottoja on helpompi lainanhakijan saada kuin suuria asuntolainoja. Tyypillisesti ylivelkaantumista kokevilla on useita luottoja. Kun

velkoja on useita, vaikeuttaa se lainojen takaisinmaksua (Rantala & Tarkkala 2010, 24–25). Velkaantuneen voi olla vaikea saada kokonaiskuvaa taloudestaan, kun monien eri lainojen kulut ovat hänen kontollaan. Ulosottojen määrän lisääntyminen, ulosottovelan kasvu ja velkajärjestelyhakemusten lisääntyminen kertovat suomalaisten ylivelkaantumisen kasvusta (Majamaa & Rantala 2020, 88–91). Ylivelkaantumisen kasvu on siten kasvava ongelma, ja se aiheuttaa haasteita niin koko yhteiskunnalle kuin ylivelkaantuneelle itselleen.

Velallisuus vaikuttaa yksilön kulutusmahdollisuuksiin ja voi sulkea ulos sosiaalisesta toiminnasta. Maksuhäiriöt kasaantuvat usein samoille ihmisille (Majamaa & Rantala 2020, 33). Usein velkaantuneet kaipaavat ammattilaisen apua velkaantumisesta selviytymiseen, talouden tilinpitoon sekä elämänhallintaan (Peura-Kapanen ym. 2016, 48). Maksuhäiriömerkintä vaikeuttaa yksilön elämää paljon. Normaaliksi katsotun kulutustason lisäksi myös työllistyminen ja vuokra-asunnon saaminen vaikeutuvat (Blomgren, Maunula & Hiilamo 2014, 247). Elämän järjestäminen vaikeutuu taloudellisten haasteiden vuoksi.

Ylivelkaantumistilanteen vaikutuksia velallisen elämän eri tasoihin taloudellisen tilanteen ulkopuolella on tutkittu jonkin verran. Esimerkiksi velkaongelmaisten parissa työtä tekevien näkemyksiä aiheeseen on tutkittu (Rantala & Tarkkala 2010, 22). Velkaongelmien parissa työskentelevillä on kattavampi näkemys ongelmaan, kuin pelkästään tilastojen valossa ylivelkaantumista tarkastelevalla. Velanhoidon asiakaskunnassa moniongelmaisuus elämän eri osa-alueilla korostuu (Rantala & Tarkkala 2010, 29). Ongelmat taloudenhoidossa heijastuvat velkaantuneilla myös muualle elämään.

Ylivelkaantuneiden yleistä terveydentilaa on tutkimuksen keinoin seurattu Suomessa (Blomgren, Maunula & Hiilamo 2014, 248). Vaikutuksia terveyteen on myös löydetty. Terveydentilan on todettu yleisesti olevan heikompi ylivelkaantuneeksi itsensä kokevilla. Sairastavuus on velkaantuneilla selvästi yleisempää. Etenkin naisilla pitkittynyt ylivelkaantuminen johtaa usein terveydentilan heikkenemiseen verrattuna velattomiin. (Blomgren, Maunula & Hiilamo 2014, 248 ja 258). Ylivelkaantumisen kokemus näyttää vaikuttavan terveydentilaan velkaantuneilla kielteisesti. Erityisesti mielenterveysongelmien yhteys velkaongelmiin nousee esiin (Rantala & Tarkkala 2010, 28). Mielenterveyden ongelmat

aiheuttavat ylivelkaantuneille haasteita. Velallisilla ei ole siis ongelmia vain taloudenhoidossa, vaan ongelmat eri elämän osa-alueilla vaikeuttavat velallisten elämää.

Rahoitusmarkkinoiden regulaation keventäminen on aiheuttanut riskien kasvamista taloudellisesti haastavassa asemassa oleville. Lainoja tarjotaan oletuksella, että lainanottajat ovat autonomisia ja tietävät ehdot ja riskit. Heikommassa asemassa oleville ei ole tarjolla turvaa tuovia rakenteita ja instituutioita. (Rantala & Tarkkala 2010, 31.) Yhteiskunnan vallitseva ajatus, että jokainen tietää itsenäisesti taloudellisen tilanteensa ja vastaa riskeistä. Haavoittuvassa asemassa olevia ei tunnisteta riittävästi. Oman taloudellisen tilanteen arvioiminen voi olla erittäin haastavaa (Raijas ym. 2010, 219). Erilaisten velkojen kokonaisuuksia voi olla vaikea suhteuttaa omaan taloudelliseen tilanteeseen. Talousneuvontaa tarvittaisiin lisää elämänhallinnallisesti ongelmallisessa tilanteessa (Rantala & Tarkkala 2010, 31). Talousneuvonnan lisääntyvä tarve on selkeästi yhteiskunnallisesti olemassa.

Avun hakeminen ylivelkaantumiseen voi olla vaikeaa. Omillaan pärjäämisen eetos voi johtaa velkaongelmiin, kun velallinen ei halua jakaa vastuuta, vaan kokee, että hänen on pärjättävä itsenäisesti (Rantala & Tarkkala 2010, 30). Odotukset jokaisen pärjäämisestä itsenäisesti yhteiskunnassa vaikeuttavat avun hakemista. Heikko taloudellinen tilanne voi johtaa vaikeuksiin tehdä kestäviä elämänvalintoja ja vaikeuttaa päätöksentekoa (Blomgren, Maunula & Hiilamo 2014, 248). Ylivelkaantumisesta johtuva niukkuus siis vaikuttaa yksilön kykyyn toimia vastuullisesti itsensä kannalta.

Kulutusyhteiskunta odottaa meiltä tietynlaista kulutuksen tasoa. Kulutus vaatii joskus lainanottoa. Kansalaisena voi olla vaikea pärjätä kulutus- ja lainaperustaisessa yhteiskunnassa (Rantala & Tarkkala 2010, 31). Kuluttamista ja lainanottamista markkinoidaan meille koko ajan. Ylivelkaantumistilanteen pitkittyminen saattaa johtaa yhteiskunnan ulkokehille ja syrjäytymiseen normaalista sosiaalisesta elämästä (Blomgren, Maunula & Hiilamo 2014, 255). Ylivelkaantuminen on siis vakava uhka syrjäyttää yhä useamman sekä aiheuttaa ongelmia elämässä.

3 Kulutusyhteiskunta, luottoyhteiskunta ja ylivelkaantuminen

Keskeisiä käsitteitä kriittisen diskurssianalyysin lähtökohdaksi ovat tutkimuksessani *kulutussyhteiskunta, luottoyhteiskunta ja ylivelkaantuminen*.

Kulutussyhteiskunta käsitteellä tarkoitetaan yhteiskuntaa, jossa kuluttajuus on osa minuuttamme. Kulutussyhteiskunnan merkittäviä piirteitä on, että yksilöt identifioivat itsensä ja muut kuluttamisen kautta (Bauman 2007, 3). Kulutussyhteiskunnan jäsenet ovat kuluttajakansalaisia, ja heidän arjessaan kuluttamisella on merkittävä rooli. (Wilska 2014, 43). Kuluttaminen määrittää sosiaalista todellisuuttamme ja vaikuttaa siihen, miten koemme itsemme ja muut yhteiskunnassa.

Luottoyhteiskunta käsitteellä tarkoitetaan luottoja koskevien asenteiden muutokseen myönteisemmäksi sekä niiden lisääntyneeseen määrään (Mutttilainen 2002, 3). Suomessa suhtautuminen velkaantumista kohtaan on muuttunut voimakkaasti hyväksyvämmäksi viimeisinä vuosikymmeninä (Raijas ym. 2010, 210). Yhteiskunnassa on nykyään huomattavasti sallitumpaa ottaa velkaa kuluttamiseen kuin aikaisemmin, ja se selittää voimakkaasti sitä, miksi erilaisten lainojen ja luottojen määrä on kasvussa.

Ylivelkaantuminen tarkoittaa tilannetta, jossa yksilö ei enää selviä tai hänellä on merkittäviä vaikeuksia selvitä velkojensa maksusta. Ylivelkaantuminen viittaa ensisijaisesti ongelmiin velan maksamisessa, ei velan määrään (Mutttilainen 2002, 8). Ylivelkaantumista voidaan määritellä eri tavoin, esimerkiksi objektiivisesti, subjektiivisesti tai näitä yhdistämällä. Objektiivinen ylivelkaantuminen tarkoittaa, että velka on ollut oikeudellisen toimenpiteen kohteena. Subjektiivinen ylivelkaantuminen tarkoittaa ylivelkaantuneen omaa kokemusta vaikeudesta selvitä veloistaan. (Majamaa & Rantala 2020, 8.) Tässä tutkielmassa tarkastelen ylivelkaantumista subjektiivisesta lähtökohdasta, sillä tutkittavien oma kokemus ylivelkaantumisesta merkityksellistyy heidän kirjoituksissaan.

4 Tutkimusasetelma

4.1 Tutkimuskysymys

Tutkimukseni tarkoitus on selvittää, miten uusliberalismin hegemonia vaikuttaa yhteiskuntaan ja sen jäseniin. Erityisesti minua kiinnostaa, mitä uusliberalismin hegemonian alaisten normien rikkomisesta seuraa tutkittavien sosiaalisessa todellisuudessa. Taloudellinen vastuullisuus on yksi hallitseva normi uusliberalistisessa hegemoniassa. Tutkimukseni tarkoitus on selvittää, miten taloudellisen itseparjäämisen normin rikkominen merkityksellistyy tutkittavien elämässä eri tasoilla.

Tutkimukseni lähtökohtana ovat kirjoittajien omat kokemukset velkaantumisesta ja häpeästä. Haluan tietää, millaisissa tilanteissa häpeä velkaantumisesta näyttäytyy vastaajille ja miten häpeän tunteminen vaikuttaa kirjoittajien elämään. Kirjoittajien omien kokemusten tarkastelu mielenkiintoista, sillä se kertoo siitä, miten he kokevat sosiaalisen todellisuutensa ja tuo myös ilmi, miten yhteiskunnan vallitsevien diskurssien rikkominen vaikuttaa heidän elämäänsä.

Tutkimuskysymykseni on: 1) Miten häpeä ylivelkaantumisesta merkityksellistyy tutkittavien elämässä?

4.2. Tutkimusaineisto

Tutkimusaineistona käytän (FSD3408) Velkaantuminen ja häpeä -kirjoitusaineistoa 2019-2020 (Syrjänen, 2020). Aineiston on koonnut Anne Syrjänen Itä-Suomen yliopistosta. Aineisto koostuu useista erilaisista vapaamuotoisista kirjoituksista. Aineisto sisältää 35 kirjoitusvastausta ja sen on koonnut Anne Syrjänen Itä-Suomen yliopistosta. Kirjoituskutsussa on kysytty muutamia kirjoittamista ohjaavia kysymyksiä: 1. Miten velkaannuit? 2. Miten häpeä liittyi / liittyi velkaantumisen syihin ja alkuvaiheisiin? 3. Miten häpeä vaikutti / vaikuttaa elämääsi? 4. Missä tilanteissa koit / koet häpeän tunteita? 5. Miten ympäristö ja muut ihmiset liittyivät / liittyvät häpeän kokemiseen? 6. Miten häpeä vaikutti / vaikuttaa avun hakemiseen tilanteessasi? 7. Jos sait apua, miten häpeä kokemuksesi muuttui vai muuttuiko se? 8.

Millaisessa tilanteessa olet nyt? Lisäksi taustatietoina on kysytty sukupuolta, ikäryhmää, ikää velkaantumisen alkaessa sekä korkeinta loppuun suoritettua koulutusta.

Aineisto on anonymisoitu ennen FSD-tietoarkistoon lisäämistä ja aineiston sisältämiä epäsuoria tunnisteita ei voi yhdistää tiettyihin henkilöihin. Käytän aineistoa vain tätä tutkimusta varten ja tutkimuksen teon jälkeen hävitän sen omista tallennusvälineistäni. Lisäksi noudatan eettistä huolellisuutta tutkimuksen hallinnassa.

Valitsin aineiston, koska se kuvaa suomalaisen yhteiskunnan kehitystä kohti kulutus- ja luottoyhteiskuntaa. Aineistossa kirjoittavat saavat itse kuvailla, miten velkaantuminen ja häpeä velkaantumisesta näyttäytyy heidän sosiaalisessa todellisuudessaan. Aineistosta käy ilmi, millaisia haitallisia ilmiöitä velkaan perustuva kuluttaminen voi aiheuttaa yksilölle yhteiskunnassa, joten aineisto kertoo laajemmin tämän kulutusyhteiskunnan hegemonian haittavaikutuksista.

4.3 Tutkimusmenetelmä

Tutkimusmenetelmänä käytän kriittistä diskurssianalyysia. Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirjan mukaan kvalitatiivinen tutkimus on usein induktiivista, jossa lähtökohtana on aineisto ja empiirisuus (Juhila 2023.) Aineisto siis ohjaa tutkimukseni etenemistä. Lähtökohtana on tutkittavien omat kokemukset ja miten he merkityksellistävät niitä.

Diskurssianalyysissa kielenkäyttö on toimintaa, joka luo sosiaalista todellisuutta. Diskurssianalyysi on tämän kielen empiiristä tutkimusta (Suoninen 2023). Kieli siis havainnollistaa yksilön käsitystä häntä ympäröivästä sosiaalisesta todellisuudesta. Yksi määritelmä diskurssianalyysille on "kielenkäytön ja muun merkitysvälitteisen toiminnan tutkimukseksi, jossa analysoidaan yksityiskohtaisesti sitä, miten sosiaalista todellisuutta tuotetaan erilaisissa sosiaalisissa käytännöissä" (Jokinen ym. 2016). Kielen diskurssit, eli säännönmukaiset systeemit, luovat merkityksellistämisen tapoja, jotka muokkaavat sosiaalista todellisuutta, ja tilanteista kielenkäyttö kutsutaan diskursseiksi (Suoninen 2023.) Diskurssianalyttisestä lähtökohdasta kieli siis luo kertojansa sosiaalista todellisuutta, ja yhtä oikeaa todellisuutta ei ole, vaan todellisuudet ovat erilaisia kertojien sosiaalisia ympäristöjä.

Kriittisessä diskurssianalyysissä tarkastellaan sitä, miten kielenkäyttö luo sosiaalista ja poliittista eriarvoisuutta vahvojen diskurssien pohjalta (Suoninen 2023). Kriittisessä diskurssianalyysissä keskeistä on valta; vallan käytön diskurssit ovat luonteeltaan sosiaalisia (Fairclough 2013, 57.) Valta jakautuu epätasaisesti eri diskurssien kesken. Diskurssien vallanjako vaikuttaa myös vallanjakautumiseen yhteiskunnassa. Vallan jakautuminen vaikuttaa kielen tulkintoihin ja siihen, miten nämä kielen tulkinnat vaikuttavat yhteiskunnan jäseniin. Nämä diskurssit luovat heikommassa asemien olevien subjektipositiota (Suoninen 2023). Vallassa olevien diskurssien normeja vastaan rikkovat ovat huonommassa asemassa yhteiskunnassa.

Kriittinen diskurssianalyysi tarkastelee sosiaalisia ongelmia ja epäkohtia sekä on luonteeltaan poliittista ja normatiivista (Fairclough 2010, 11). Kriittisen diskurssianalyysin lähtökohtana onkin, että tutkimus on jo itsessään poliittista ja se voi ottaa kantaa. Metodissa analysoidaan ensin tutkittavien teksti mitä siinä sanotaan, sitten tekstissä näkyvät diskurssit ja lopuksi tutkittavien kokema sosiaalinen todellisuus (Fairclough 1992, 73). Metodi sisältää siis sekä tekstianalyysin että tulkintaa hallitsevista diskursseista ja niiden tuottamista valtasuhteista. Vallassa olevia diskursseja kutsutaan *hegemonioiksi* (Fairclough 1992, 92), ja näitä hegemonioita ei juuri kyseenalaisteta. Hegemoniat määrittävät normit, jotka hallitsevat yhteiskuntaa. Tässä tutkimuksessa keskityn lähinnä uusliberalismin hegemoniaan ja sen määrittämiin normeihin, jotka pitävät valtaa yhteiskunnassa.

5 Tulokset

Häpeän merkityksellisestyminen näyttäytyi aineiston kirjoittajien teksteissä eri tavoin. Häpeää omasta ylivelkaantumisesta tuotiin ilmi erilaisissa yhteyksissä, joissa kirjoittajat kokivat rikkovansa yhteiskunnan asettamia normeja. Aineistossa muodostui 4 eri diskurssia: 1) häpeä sosiaalisissa tilanteissa 2) huoli läheisistä 3) avun hakemisen vaikeus ja 4) huonomuus yhteiskunnan jäsenenä. Nämä diskurssit ovat selkeästi alisteisia uusliberalistisen hegemonian arvoille, jonka normeja kirjoittajat kokevat rikkovansa eri tavoin. Häpeä normien vastaisuudesta tuli selkeästi esiin näissä diskursseissa.

5.1 Häpeä sosiaalisissa tilanteissa

Kirjoittajat kokivat usein häpeää velkaantumisestaan sosiaalisissa tilanteissa. Huono taloudellinen tilanne vaikutti yhteisiin menoihin osallistumiseen kaveripiirin kesken. Syytä tilaisuuksiin osallistumattomuuteen myös peiteltiin tai suoraan valehdeltiin, jotta oma huono taloudellinen tilanne ei paljastuisi. Jotkut kirjoittajat myös vähensivät kontaktia sosiaalisissa suhteissa tai katkaisivat ne kokonaan, koska oman huonon taloudellisen tilanteen koettiin vaikuttavan sosiaalisiin suhteisiin liikaa.

Lainaus 1

”Hävetti olla kaupassa, jos piti jotain liittymää tms. hommata ja sitten myyjä sanookin, että eihän tämä onnistu, koska ei ole luottotietoja. Aina olisin halunnut selittää ja koin itseni todella surkeaksi ihmiseksi. Epäonnistuneeksi. Opin välttelemään tilanteita, joissa luottotiedottomuus olisi voinut tulla ilmi.”

Kirjoittaja kertoo häpeävänsä tilanteita, joissa luottotiedottomuus tuli esiin. Kirjoittaja kokee tarvetta selittää tilannettaan, jota ei kokenut normaaliksi yhteiskunnan odotuksiin nähden. Lisäksi hän kokee itsensä ”surkeaksi ihmiseksi”, eli huono taloudellinen tilanne vaikuttaa myös itsetuntoonsa ihmisenä. Hän toteaa välttelevänsä tilanteita, joissa luottotiedottomuus voi tulla esiin.

Lainaus 2

”Häpeä on ajanut minut kotiin, neljän seinän sisälle. En ostele vaatteita enkä tavaroita. Olen jäänyt jälkeen kaikessa. En tutustu uusiin ihmisiin, koska heitä pitäisi tavata kahviloissa jne.”

Eistäytyminen kotiin pois sosiaalisista tilanteista korostuu lainauksessa. Kontakteja muihin ihmisiin vältellään velkatilanteen takia. Huonomuus kuluttujana korostuu, kun kirjoittaja kertoo, ettei osta hyödykkeitä tai osallistu kahvitteluun tai muihin sosiaalisiin tilaisuuksiin, koska huono taloudellinen tilanne ei mahdollista niihin osallistumista. Kirjoittaja tuntee ettei voi laajentaa sosiaalista piiriään, koska yhteiskunnan normit odottavat meiltä mahdollisuutta kuluttaa sosiaalisissa tilanteissa uusien sosiaalisten suhteiden muodostamiseksi.

Lainaus 3

”En voinut uskoa, että minä olen se luuseri, joka menettää luottotietonsa. Häpeän tunne oli valtava. En halunnut kertoa kenellekään, enkä ole kertonut kauan, kuin äidilleni. Silloin tuntui heti siltä, että olen epäonnistujan (tuntuu vieläkin)”

Kirjoittaja kertoo epäuskosta, joka johtuu luottotietojen menettämisestä. Luottotietojen menettäminen aiheuttaa suurta häpeää. Hän toteaa, ettei ole kertonut asiasta muille kuin äidilleen; häpeän tunne luottotiedottomuudesta ja sitä kautta huonommasta taloudellisesta asemasta koitetaan piilottaa muilta. Kirjoittaja kokee epäonnistuneensa yhteiskunnan jäsenenä, koska on menettänyt luottotietonsa ja näin kokee rikkovansa yhteiskunnan asettamia normeja.

Lainaus 4

”Kärvistelen monta päivää saadakseni sanotuksi ystävälleni, etten voikaan lähteä esim ulos pizzalle, ja joudun taas perumaan tapaamisen. Hävettää. Itseinho. Jotkut kokevat minut ystävyiden pettäjäksi, kun en voi osallistua.”

Kirjoittajan on vaikea sanoa ystävilleen, ettei hän voi osallistua tapaamisiin, jotka vaativat taloudellista panostusta, esimerkiksi pizzalla käynti. Häntä hävettää ja hän inhoaa itseään

tämän takia. Kirjoittaja myös mainitsee, että jotkut hänen ystävistään kokevat hänet ystävyyspettäjäksi, koska hän ei voi osallistua yhteisiin tapaamisiin. Huono taloudellinen tilanne vaikeuttaa kirjoittajan osallistumista ystäväpiiriin menoihin, koska menot vaativat yleisten odotuksien mukaan taloudellista osallisuutta, johon kirjoittajalla ei ole mahdollisuutta taloudellisen tilanteensa takia. Lisäksi kirjoittajaa kokee häpeää ja itseinhoa, koska ei pysty taloudellisesti osallistumaan, vaan joutuu perumaan tapaamisia. Taloudellinen tilanne vaikuttaa kirjoittajan itsetuntoon ja sosiaalisiin suhteisiin, koska hän ei voi toimia taloudellisesti normien odottamalla tavalla.

Lainaus 5

”Hävettää se, että olen valehdellut liian kauan mm. siitä miksi en voi tehdä asiaa x, johon täytyy käyttää rahaa. Vetäydyin myös sosiaalisista suhteistani tämän vuoksi”

Kirjoittaja toteaa häpeävänsä, koska hän joutuu valehtelemaan, miksei voi osallistua rahaa vaativiin asioihin. Kirjoittaja myös toteaa, että vetäytyy sosiaalisista suhteista huonon rahallisen tilanteesta vuoksi. Yhteiskunnan normit edellyttävät mahdollisuutta kuluttaa sosiaalisissa tilanteissa, ja kirjoittaja kokee joutuvansa valehtelemaan, koska ei voi täyttää näitä normeja. Kirjoittaja ei koe voivansa kertoa totuutta taloudellista tilanteestaan, sillä se ei ole normien mukaista. Kirjoittaja jopa vetäytyy sosiaalisista suhteista, koska ei koe täyttävänsä sosiaalisten tilanteiden odotuksia, jotka vaativat taloudellista osallisuutta, johon lähellä ei ole varaa.

Analyysissa näkyy selvästi, kuinka kirjoittajien huono taloudellinen tilanne aiheuttaa häpeää sosiaalisissa suhteissa. Huonosta taloudellisesta tilanteesta koetaan häpeää suhteessa muihin. Lisäksi huono rahallinen tilanne ei mahdollista aina osallistumista yhteisiin tapaamisiin, jos ne vaativat rahaa, kuten esimerkiksi kahvilla käynti. Sosiaalisiin suhteisiin osallistumisen ympäristö on siis rajattu. Osa kirjoittajista toteaa, että on rajoittanut osallisuuttaan tai jopa kokonaan vetäytynyt sosiaalisista piireistään huonon taloudellisen tilanteensa takia.

Uusliberalismin normit odottavat meiltä mahdollisuutta osallistua kuluttajuuteen sosiaalisissa tilanteissa. Kirjoittajien teksteissä näkyy, kuinka tämän normin rikkomisen aiheuttaa häpeää

ja vetäytymistä pois sosiaalisista kontakteista. Taloudellinen pärjääminen ja mahdollisuus kulutukseen sosiaalisessa ympäristössä on niin vahva normi, ettei sitä haluta rikkoa. Häpeä sosiaalisen kuluttajuuden mahdollisuuden normin rikkomisesta aiheuttaa kirjoittajissa taloudellisen tilanteen valehtelua ja sosiaalisten tilanteiden välttelyä. Osa kirjoittajista on jopa vetäytynyt ulos sosiaalisista piireistään, koska kokevat etteivät voi osallistua niihin tasa-arvoisina jäseninä taloudellisen vähempiarvoisuuden takia. Ajautuminen sosiaalisten piirien ulkokehälle ja jopa syrjäytyminen niistä ovat uhkana.

5.2 Huoli läheisistä

Myös huoli läheisistä ja kirjoittajien oman huonon taloudellisen tilanteen vaikutuksesta heihin nousi esiin. Erityisesti lapset olivat kirjoittajien huolena. Kirjoittajat kokivat usein, että eivät voi tarjota lapsilleen sitä kulutusta, jota yhteiskunnan normit heiltä odottavat.

Lainaus 6

”Häpesin hakea apua mut sit oli alettava pyytää mm. Vanhemmilta rahaa ruokaan että sain itse syödäkseni. Lapselle oli aina ruokaa tarjolla.”

Kirjoittaja kertoo, kuinka häpesi pyytää apua lähipiiriltään. Lopulta apua oli pyydettävä, jotta kirjoittaja sai ruokaa itselleen. Hän kertoo myös, kuinka aina huolehti, että lapsilla oli ruokaa. Lainauksesta käy ilmi, kuinka kirjoittaja asettaa lapset etusijalle oman itsensä edelle. Häpeä avun pyytämisestä tulee esiin, koska meiltä odotetaan pärjäämistä itsenäisesti ilman muiden apua yhteiskunnassa.

Lainaus 7

”Olen lähdössä hakemaan leipäjonosta lapsille lahjoitetut paketit jouluksi. Jo eilen illalla kävin reitin mielessäni läpi. Tuo reitti ei näy kenellekään, minne ole menossa.”

Kirjoittajan kokeman häpeän takia hän suunnittelee reitin hakemaan lasten lahjoja leipäjonosta niin, että kukaan ei näe, mihin hän on menossa. Kirjoittaja kokee leipäjonossa vierailun häpeälliseksi, mutta käy siellä lasten takia. Lainauksesta käy esiin, miten kirjoittaja

kokee leipäjonossa käymisen häpeälliseksi tilanteeksi, koska se osoittaa tarvetta avulle, mutta käy siellä silti lastensa takia, jotta saa lapsille lahjat juhlapyhänä yhteiskunnan odotuksien mukaisesti.

Lainaus 8

”Rahaa meni vaippoihin ja korvikkeisiin. Halusin lapselleni hyvät vaatteet ym., joten taas ostettiin erissä. Sitten ei enää ollut rahaa maksaa laskuja. Siirsin niitä aina ja korot olivat suuret. Sitten ne menivät perintään ja yritin tehdä sopimusta. Varaa ei ollut maksaa paljota mitään ja korkojen takia velat eivät pienentyneet.”

Kirjoittaja kertoo, kuinka hänen rahansa menevät lasten tarpeisiin: hän ostaa vaippoja, korvikkeita ja vaatteita lapsille. Näiden menojen jälkeen hänellä ei jää enää varaa laskuihin ja ne keräävät korkoa. Laskut menivät perintään ja kirjoittaja yritti tehdä sopimusta. Varallisuutta hänellä ei ole paljota ja korkojen vuoksi velat eivät pienene. Yhteiskunnan odotukset lasten tarpeiden mahdollisimman hyvästä huolehtimisesta oman taloudellisen tilanteensa edelle aiheuttaa kirjoittajalle vaikeuksia.

Lainaus 9

”Tilanne aiheuttaa häpeää siksi, etten voi tarjota lapsilleni sitä kaikkea mitä muut voivat tarjota, koska en saa osamaksulla mitään. [...] En pysty tarjoamaan lapsilleni ehkä ikinä omaa huonetta, koska en saa lainaa omaa asuntoa varten.”

Kirjoittaja kokee, ettei voi tarjota lapsilleen sellaista materiaalista hyvinvointia, jota muut voivat, koska ei saa ostettua osamaksulle. Kirjoittaja myös toteaa, ettei ehkä pysty koskaan tarjoamaan lapsilleen omaa huonetta, koska ei saa asuntolainaa. Lainauksessa korostuu kirjoittajan häpeä siitä, ettei pysty kuluttamaan lapsiinsa, kuten kokee yhteiskunnan meiltä odottavan. Erityisesti kirjoittaja vertaa itseään muihin: muilla kirjoittaja viittaa siihen, mitä kokee yhteiskunnan muiden jäsenten voivan tarjota lapsilleen normien mukaisesti.

Lainaus 10

”Häpeä oli suuri ja mistään ei apua tullut, vanhemmat eivät auttaneet, joulun ja lasten syntymäpäivät oli painajaisia kun vuosi vuodelta piti tuottaa pettymys kun ei saanut ostettua lahjoja saatika mennä mäkkäriä kummallisempaan paikkaan.”

Kirjoittaja kertoo, miten häpesi ja ei saanut apua vanhemmiltaan. Kirjoittaja toteaa joulun ja syntymäpäivien olleen pettymyksiä, koska hän ei voinut ostaa lahjoja tai viedä lapsia syömään muualle kuin pikaruokalaan. Kirjoittajan huono taloudellinen tilanne siis johti siihen, että kirjoittaja ei kyennyt täyttämään kulutusyhteiskunnan odotuksia lasten juhlapäivinä, ja se oli lapsille pettymys. Kirjoittajaa hävetti, ettei kyennyt näitä erityisen kulutuksen normeja juhlapäivinä täyttämään.

Kirjoittajien teksteissä korostuu, kuinka he pyrkivät huolehtimaan lastensa materiaalisesta hyvinvoinnista taloudellisen tilanteensa puitteissa. Myös omasta hyvinvoinnista oltiin myös valmiita tinkimään lasten hyvinvoinnin takaamiseksi. Lasten hyvinvoinnista huolehtiminen saattoi pahentaa ylivelkaantumistilannetta. Joissakin teksteissä nousi esiin, että erityisesti lasten juhlapäivät aiheuttivat häpeää.

Läheisistä huolehtimisen diskurssissa näkyi selvästi huoli perheen ja erityisesti lasten materiaalisesta hyvinvoinnista huolehtiminen. Uusliberalistisen hegemonian normien mukaan lapsiin odotetaan tiettyä taloudellista panostusta. Kirjoittajat toivat ilmi, miten heidän oma heikko taloudellinen tilanteensa vaikeutti myös mahdollisuuksia panostaa lasten hyvinvointiin rahallisesti. Kirjoittajat kokivat, etteivät he pysty tarjoamaan riittävää taloudellista hyvinvointia lapsilleen yhteiskunnan normien mukaisesti ja se aiheutti heissä häpeää.

Kulutusyhteiskunnan normien mukaisesti erityisesti lasten juhlapäivinä odotetaan erityistä kuluttamista. Erityisen kulutuksen odotus juhlapäivinä tuotti kirjoittajissa häpeää, koska he eivät huonon taloudellisen tilanteensa vuoksi kyenneet siihen. Kirjoittajat kokivat, etteivät täytä yhteiskunnan asettamia odotuksia heille vanhempina, sillä erityinen kulutus lasten juhlapäivinä ei ollut heille mahdollista.

5.3 Avun hakemisen vaikeus

Kirjoittajat kokivat haasteita avun hakemisessa ylivelkaantumisesta koetun häpeän takia. Apua tarjoavat yhteiskunnan instituutiot koettiin etäisiksi ja niissä asioiminen hankalaksi ja jopa nöyryyttäväksi kokemuksiksi. Avun hakeminen koettiin omillaan pärjäämisen ihanteen rikkomiseksi, joka aiheutti häpeää ja vetäytymistä avun saatavilta.

Lainaus 11

”Kuulin velkaneuvonnasta eka kerran noin 10 vuotta velkaantumiseni jälkeen. En uskaltanut ottaa sinne yhteyttä. Hävetti ja nolotti, koska työskentelen itse sosiaalialalla.”

Kirjoittaja kertoo, kuinka ei uskaltanut ottaa yhteyttä velkaneuvontaan. Hän kokee avun hakemisen häpeälliseksi erityisesti, koska työskentelee itse sosiaalialalla. Kirjoittaja tuntee, että yhteiskunnan normit odottavat erityisesti hänen alallaan toimivalta taloudellisen tilanteen olevan kunnossa. Tästä syystä häntä hävettää hakea apua ylivelkaantumistilanteeseensa, koska hän kokee rikkovansa tätä normia.

Lainaus 12

”Mutta Kelalle ja sorkille meneminen on pahinta. Näkee melkein naamasta jo, ettei saa mitään apuja vaikka kuinka tarvitsisi. Tämä on noloa, hävettävää, toivotonta ja niin alentavaa.”

Kirjoittaja kertoo, että Kelassa ja ”sorkilla” asioiminen on vastenmielistä. Kirjoittaja toteaa, kuinka apua tarjoavien viranomaistahojen virkailijoiden naamasta melkein jo näkee, ettei saa tarvitsemaansa apua. Kirjoittaja kokee asioinnin näillä tahoilla häpeälliseksi ja alentavaksi. Avun hakeminen on häpeällistä, koska se rikkoo normia omillaan pärjäämisestä, ja asettaa yksilön instituutioiden armoille.

Lainaus 13

”Kun Kela hoitaa toimeentuloon liittyvät asiat, ei ole vastassa inhimillistä sosiaalityöntekijää jonka kanssa puhua ja käydä kokonaisuutta läpi. On iso

byrokraattinen laitos, joka tuntuu jo ajatuksissakin ylitsepääsemättömän vaikealta paikalta hakea tai saada apua.”

Kirjoittaja kokee, että apua hakiessa hän ei kohtaa ihmistä, jonka kanssa käydä asiat läpi. Hän kokee sen sijaan kohtaavansa suuren byrokraattisen laitoksen, josta on vaikea hakea ja saada apua. Apua tarjoava taho ei siis tunnu helposti lähestyttävältä, vaan liian suurelta byrokraattiselta taholta, jolta avun hakeminen on häpeällistä.

Lisäksi kirjoittajat kokivat usein, että yhteiskunnan instituutioilta ei saanut sellaista apua, kuin he olisivat kaivanneet. Kirjoittajat kokivat, että avun annosta kieltäydyttiin. Saatu apu koettiin myös vääränlaiseksi, joka ei vastannut heidän ongelmiinsa.

Lainaus 14

”Sosiaalitoimisto kieltäytyi TT tuesta ja avusta mitä pyysi. Jouduin ottamaan pikavippiä vuokra maksuun. kun tajusin etten saa maksettua niitä, meni täysin arvon tunteeni.”

Kirjoittaja kertoo, kuinka sosiaalitoimisto ei myöntänyt hänelle toimeentulotukea tai apua, jota hän pyysi. Kirjoittaja joutui ottamaan pikavippiä maksaakseen vuokransa. Kun kirjoittaja tajusi, ettei voi maksaa lainaa, hän menetti täysin arvon tunteensa. Kirjoittaja koki, ettei saanut apua yhteiskunnalta, kun sitä tarvitsi, ja tämä johti velkaantumiseen. Kun kirjoittaja huomasi, ettei hän enää selviä veloistaan, näyttäytyi se oman arvon tunteen menetyksenä taloudellisen tilanteen huonontumisen lisäksi.

Lainaus 15

”Olen ollut yhteydessä Kelaan, koska tuloni on pudonneet [...]. Ei apuja. Kävin velkaneuvojalla. Hän kehoitti olemaan miettimättä velkoja. Velkasaneeraus on reilun puolen vuoden kuluttua ajankohtainen. Että saan ihan luvan kanssa unohtaa ne! Häpeä kuitenkin on.”

Kirjoittaja toteaa, että ei saanut Kelasta apua sitä hakiessaan. Myöskään velkaneuvojan kirjoittaja kertoo vain kehottavan unohtamaan velat. Velkasaneeraukseen kirjoittaja kertoo

pääsevänsä puolen vuoden päästä, eli joutuvansa unohtamaan sen. Kirjoittaja kertoo kuitenkin joutuvansa kokemaan häpeää taloudellisesta tilanteestaan. Yhteiskunnan instituutiot eivät tarjonneet kirjoittajalle sitä apua, mitä hän olisi toivonut. Häpeä taloudellisesta tilanteesta kuitenkin heijastuu kirjoittajan elämään.

Lainaus 16

”Kelasta olen kerran hakenut toimeentulotukea, mutten saa pikavipin ja osamaksujen takia. En ilkeä enää pyytää sieltä. Minua on neuvottu jättämään laskuni maksamatta, tehdä henkilökohtainen konkurssi ja silloin pääsisin velkaneuvontaan. Parempi neuvo oli, että ottaisin kirkon diakonissaan yhteyttä ja kävisin tilanteen hänen kanssaan läpi muutamia kuukausia. En pysty! Hävettää liikaa ed. mainitut tunteet.”

Kirjoittajaa kertoo, ettei saanut toimeentulotukea velkojensa vuoksi. Hän sanoo, ettei enää halua hakea toimeentulotukea uudestaan. Kirjoittaja myös sanoo, että häntä on neuvottu jättämään laskut maksamatta, jotta pääsisi velkaneuvontaan. Häntä on myös neuvottu ottamaan yhteyttä diakonissaan tilanteen läpi käymiksesi, mutta kirjoittaja ei koe pystyvänsä siihen häpeänsä vuoksi. Kirjoittaja kokee, ettei saanut apua yhteiskunnalta silloin, kun sitä tarvitsi. Häpeä aikaisemmista kielteisistä kokemuksista apua tarjoavissa instituutioissa asioimisesta vaikeuttaa hänen avun hakemistaan.

Kirjoittajat kokivat, että olivat pettäneet yhteiskunnan odotukset heitä kohtaan, ja avun hakeminen oli siksi häpeällistä. Uusliberalismin hegemonian mukaiset normit odottavat meiltä omillaan pärjäämistä ilman yhteiskunnan apua. Apua tarjoavat instituutiot nähtiin vaikeasti lähestyttävänä ja viranomaisten kohtelu koettiin alentavana. Osa kirjoittajista myös kertoo, kuinka saatu apu ei vastannut heidän odotuksiaan.

5.4 Huonomuus yhteiskunnan jäsenenä

Kirjoittajat kokivat itsensä myös suoraan huonommiksi yhteiskunnan jäseniksi, koska eivät voineet enää kuluttaa kuten yhteiskunnan normeihin kuuluu. Taloudellisen itsenäisyyden normin rikkominen aiheutti kirjoittajissa tunteen siitä, että ovat kokonaisvaltaisesti

huonompia yhteiskunnan jäseniä. Kirjoittajat kokivat, ettei heillä ollut oikeutta osallistua yhteiskunnan eri osa-alueille täysimääräisinä jäseninä huonon taloudellisen tilanteensa takia.

Lainaus 17

”Häpeä tulee olemaan matkassa niin kauan kunnes olen velkani maksanut, eli ollakseni jälleen luottotiedollinen yhteiskuntaan soveltuva ihminen.”

Kirjoittaja kertoo, kuinka ei ole yhteiskuntaan soveltuva niin kauan, kunnes on velkansa maksanut. Kirjoittajan mielestä hänen luottotiedottomuutensa tarkoittaa sitä, että hän ei sovellu yhteiskunnan jäseneksi. Kirjoittajan mielestä luottotiedottomuus tarkoittaa epäonnistumista yhteiskunnassa, koska hän kokee pettäneensä vastuullisen taloudenpidon normin.

Lainaus 18

”Minunhan kuuluu moittia itseäni, olen 2lk kansalainen. Yhteiskunnan menot, tarjonta, politiikka, uutiset, mainokset, kulutus, kaikki on suunnattu niille joilla on asiat kunnossa ja joilla on rahaa.”

Kirjoittaja kokee itsensä toisen luokan kansalaiseksi. Hän toteaa, että kulutus, menot ja mainokset, mutta myös politiikka ja uutiset, on suunnattu niille, joilla on rahaa ja asiat kunnossa. Kirjoittaja kokee, että huono rahallinen tilanne ei salli osallistumista politiikkaan tai seuraamaan mitä yhteiskunnassa tapahtuu. Taloudellisen vastuullisuuden normin rikkominen evää siis oikeuden osallistua myöskään yhteiskunnalliseen päätöksentekoon tai sosiaalisiin tapahtumiin.

Lainaus 19

”Käyn viikottain ruokaa leipäjonosta, yritän pysyä tuottavista henkilöistä näkymättömissä ja selvitä päivä kerrallaan. Minut ajoi tähän tilanteeseen siis sairastuminen, avioero ja huonotuloisuuteni häpeä. En todellakaan kuvitellut eläväni näin! Piilottelen yhteiskunnalta ja ihmisiltä itseäni.”

Kirjoittaja toteaa, kuinka yrittää pysyä tuottavilta henkilöiltä näkymättömissä hakiessaan ruokaa leipäjonosta. Hän yrittää selvitä päivä kerrallaan. Hän kertoo, että sairastuminen, avioero ja häpeä huonosta taloudellisesta tilanteesta aiheuttaa tämän. Kirjoittaja toteaa piilottelevansa itseään ihmisiltä ja yhteiskunnalta kokonaisuudessaan. Omillaan pärjäämisen normin rikkominen aiheuttaa häpeää, joka merkityksellistyy tunteena alemman tason kansalaisuudesta. Kirjoittaja kokee, että hänen pitää piilotella muilta yhteiskunnan jäseniltä, sillä hänen ongelmansa ovat kasautuneet ja hän on pettänyt yhteiskunnan odotukset tuottavasta jäsenyydestä.

Kirjoittajat kokivat itsensä huonommiksi yhteiskunnan jäseniksi ylivelkaantumisen takia. Vaikea taloudellinen tilanne johti kirjoittajien vetäytymiseen yhteiskunnan laitamille. Kirjoittajat kokivat, että olivat rikkoneet taloudellisen omillaan pärjäämisen normia, ja siksi heillä ei ollut myöskään oikeutta osallistua yhteiskuntaan täysivaltaisina jäseninä. Uusliberalistiset normit odottavat meiltä vastuullista taloudenpitoa. Ongelmat taloudessa johtavat myös ongelmiin täysipainoisessa yhteiskunnan jäsenyydessä, sillä odotus itsenäisestä toimeentulosta on hallitseva. Ylivelkaantuminen johti pahimmillaan ajautumiseen marginaaliin ja syrjäytymiseen.

5.5 Yhteenveto

Häpeän tunne ylivelkaantumisesta merkityksellistyy aineistossa monitasoisesti. Kirjoittajat kokivat, etteivät vastaa yhteiskunnan odotuksia taloudellisesta vastuullisuudesta. Uusliberalismin hegemonian alaiset normit odottavat meiltä kykyä ratkaista ongelmat itsenäisesti. Kun kansalainen kohtaa yhteiskunnassa ongelmia taloudenpidossaan, kokee hän pettäneensä yhteiskunnan hallitsevien normien odotukset ja se heijastuu hänen elämäänsä eri osa-alueilla.

Kirjoituksissaan ylivelkaantumista kokevat merkityksellistävät kokemaansa häpeää eri diskursseissa: häpeää sosiaalisissa tilanteissa, huolta läheisistä, avun hakemisen vaikeutta ja huonommuutta yhteiskunnan jäsenenä. Häpeä taloudellisista vaikeuksista merkityksellistyy kirjoittajille elämän eri osa-alueilla ja vaikuttaa heidän elämäänsä kokonaisvaltaisesti. Taloudellisen itseparjäämisen normin rikkominen aiheuttaa kirjoittajille vaikeuksia toimia

yhteiskunnassa tasavertaisena jäsenenä. Ylivelkaantuminen aiheuttaa yksilölle vaaran ajautua yhteiskunnan marginaaliin.

6 Johtopäätökset ja pohdinta

Tutkielman tarkoituksena oli selvittää, miten ylivelkaantumisen kokemus vaikuttaa yksilön elämään. Kvantitatiivista tutkimusta ylivelkaantumisesta on paljon niin kansainvälisesti kuin Suomesta saatavilla. Tutkimusten mukaan ylivelkaantuminen on yhä paheneva ongelma. Ylivelkaantumisen vaikutuksia velallisten elämään on myös tutkittu, mutta enemmän ulkopuolelta katsoen tai asiantuntijoiden taholta; velallisten oma ääni on jäänyt usein kuulematta.

Tässä tutkielmassa tarkasteltiin, miten häpeä ylivelkaantumisesta merkityksellistyy ylivelkaantumisesta kokeville. Aineistona toimi ylivelkaantuneiksi itsensä kokevien omat kirjoitukset kokemuksistaan. Metodina käytettiin kriittistä diskurssianalyysia, joka on lähtökohtaisesti poliittista ja antaa meille mahdollisuuden tarkastella sitä, miten yhteiskunnan vallitsevat diskurssit vaikuttavat kansalaisten elämään. Erityisesti uusliberalistinen hegemonia ja sen vallitsevat normit olivat tutkimuksessani keskiössä.

Uusliberalismin hegemonian alaiset diskurssit analyysissa eli häpeä sosiaalisissa tilanteissa, huoli läheisistä, avun hakemisen vaikeus sekä huonommuus yhteiskunnan jäsenenä, näyttivät, miten hallitsevat normit vaikuttivat velkaantuneiden elämään eri tasoilla: taloudellisen itsenäisyyden normin rikkominen vaikuttaa yksilön elämään myös muilla osa-alueilla. Kirjoittajat kokivat, etteivät vastaa yhteiskunnan hallitsevia kulttuurisia odotuksia, koska eivät täyty taloudellisesti omillaan pärjäämisen ihannetta. Se aiheutti heissä häpeää, joka merkityksellistyi eri tavoin.

Häpeä ylivelkaantumisesta heijastui sosiaalisissa suhteissa toimimiseen ja niiden ylläpitoon, sillä kulttuurin normit edellyttävät mahdollisuutta kulutukseen sosiaalisissa tilanteissa. Kuluttajuuden normin rikkominen aiheuttaa vaikeuksia osallistua sosiaalisiin tilanteisiin ja voi johtaa jopa niistä vetäytymiseen. Huoli läheisistä näyttäytyi häpeänä siitä, etteivät kirjoittajat voineet tarjota normien mukaista taloudellista osallisuutta lapsilleen ylivelkaantumisen vuoksi. Yhteiskunta edellyttää, että kansalainen kykenee taloudellisesti panostamaan perheeseen ja lapsiin. Näiden odotusten rikkominen aiheuttaa tunteen epäonnistumisesta

vanhempana, kun yksilö ei koe pystyvänsä täyttämään normien mukaista roolia vanhempana. Avun hakeminen ylivelkaantumiseen eri instituutioilta koetaan häpeälliseksi, sillä uusliberalistiset normit odottavat kansalaisilta itsenäistä toimeentuloa yhteiskunnassa. Turvautuminen ulkopuoliseen apuun taloudellisissa ongelmissa koetaan hyvän kansalaisuuden odotuksien rikkomiseksi. Apua tarjoavat instituutiot näyttävät kasvottomina byrokratioina, joita on vaikea lähestyä. Yhteiskunta odottaa meiltä vastuullista taloudenpitoa sekä kykyä selvitä itsenäisesti ilman ulkopuolista apua. Ylivelkaantuminen voi johtaa ajautumiseen yhteiskunnan marginaaliin (Blomgren, Maunula & Hiilamo 2014, 255). Taloudellisesti omillaan pärjäävän kansalaisen normin rikkominen aiheuttaa häpeää, joka heijastuu kokemukseksi huonommuudesta yhteiskunnan jäsenenä; taloudellisten vaikeuksien koetaan vievän oikeuden osallistua yhteiskuntaan täysivaltaisena toimijana.

Ylivelkaantuminen vaikuttaa yksilön elämään kokonaisvaltaisesti. Uusliberalistinen hegemonia näkyy aineistossa selkeästi: taloudellisen omillaan pärjäämisen normin rikkominen aiheuttaa ongelmia myös muilla elämän osa-alueilla. Ylivelkaantuminen vaikuttaa kykyyn saavuttaa normaali kulutustaso, asunto ja työpaikka (Blomgren, Maunula & Hiilamo 2014, 247). Taloudellinen kyky toimia normaaliksi katsotulla tavalla vaarantuu. Ylivelkaantumisella on yhteys myös heikompaan fyysiseen terveyteen (Blomgren, Maunula & Hiilamo 2014, 258) sekä mielenterveyteen (Rantala & Tarkkala 2010, 28). Heikompi terveydentila vaikuttaa yksilön kykyyn toimia yhteiskunnan jäsenenä. Erilaiset ongelmat usein kasaantuvat ylivelkaantuneille.

Kaipaisin lisää tutkimusta erityisesti ylivelkaantuneiden omasta näkökulmasta. Ylivelkaantumista koskeva tutkimus on usein ylhäältäpäin suuntautunutta, joka ei mahdollista tarkastelua ylivelkaantumisen kokonaisvaltaisista vaikutuksista yksilöön. Ylivelkaantumista kokevan oma merkityksellisyys anto tilanteeseensa luo mielestäni huomattavaa lisäarvoa ongelman ymmärtämiseen. Ylivelkaantumisesta koettu häpeä merkityksellistyy moninaisesti ja aiheuttaa ongelmia kokonaisvaltaisesti ylivelkaantuneen elämään. Tutkimuksen keinoin tulisi etsiä parempia keinoja vastata ylivelkaantuneiden ongelmiin ja puuttua ylivelkaantumiskehitykseen ajoissa, ennen kuin ongelmat kasaantuvat.

Lainanantoa koskevaa regulaatiota tulisi kehittää vastaamaan paremmin ylivelkaantumiskehityksen ongelmaan. Luotonantoon liittyvää säätelyä on jo kiristetty (Majamaa & Rantala 2020, 98–100). Luotonannon kireämpi säätely ehkäisee ylivelkaantumistilanteiden syntymistä. Maksuhäiriömerkintä poistuu nykyisin kuukauden kuluessa luotonantajien saadessa tiedon maksujen suorittamisesta (Valtioneuvosto 2022). Nopeampi maksuhäiriömerkinnän poistuminen mahdollistaa nopeamman paluun normien mukaiseen kuluttajuuteen. Apua tarjoavia instituutioita tuli kehittää helpommin lähestyttäviksi. Ylivelkaantuneiden kokemuksista kävi ilmi, miten instituutiot nähtiin byrokraattisina sekä kasvottomina, ja niistä oli häpeällistä hakea apua. Talousosaamiseen tulisi panostaa läpi yhteiskunnan ylivelkaantumistilanteiden välttämiseksi (Majamaa & Rantala 2020, 103). Erilaiset lainat ja luotot kasautuvat usein ylivelkaantuneille monimutkaiseksi kokonaisuudeksi, joten talouden kokonaisvaltaisen hallinnan tukemiseen tulisi kiinnittää nykyistä enemmän huomiota.

Ylivelkaantuminen on paheneva ongelma yhteiskunnassa. Ratkaisuja ongelmaan on mahdollista löytää monipuolisen tutkimuksen keinoin. Apua tarjoaviin instituutioihin, regulaation kehittämiseen sekä talousosaamisen opetukseen tulisi panostaa nykyistä enemmän voimavaroja. Ylivelkaantumiskehityksen jatkuessa nykyisenlaisena merkittävänä uhkana yhteiskunnalle on, että yhä useampi ajautuu yhteiskunnan laitamille ja syrjäytyy.

Lähteet

Bauman, Zygmund (2007) *Work, Consumerism, and the New Poor* (2nd ed.). Maidenhead: McGraw-Hill Education

Fairclough, Norman (1992), *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.

Fairclough, Norman (2010). *Critical discourse analysis: the critical study of language*. London: Taylor and Francis

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (2016) *Diskurssianalyysi: teorit, peruskäsitteet ja käyttö*. Tampere: Vastapaino

Juhila, Kirsi (2023) *Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja*. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto [ylläpitäjä ja tuottaja] Viitattu 14.5.2023

Kansantalouden rahoitustilinpito (2022) Tiedote. Tilastokeskus. <https://www.stat.fi/julkaisu/cl8n4gg4e3rbb0duta28d4ivc> Viitattu 14.5.2023

Majamaa, Karoliina & Rantala, Kari (2020) *Katsaus viime vuosien ylivelkaantumiskehitykseen*. Valtioneuvoston selvitys. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe20201221101608> Viitattu 14.5.2023

Mutttilainen, Vesa (2002) *Luottoyhteiskunta. Kotitalouksien velkaongelmat ja niiden hallinnan muodonmuutos luottojen säännöstelystä velkojen järjestelyyn 1980- ja 1990- luvun Suomessa*. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos.

Peura-Kapanen, Liisa; Aalto, Kristiina; Lehtinen, Anna-Riitta & Järvinen, Raija (2016). *Ylivelkaantumisen ehkäisyn ja hoidon tehostaminen*. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 26/2016. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-261-6>. Viitattu 14.5.2023

Raijas, Anu & Lehtinen, Anna-Riitta & Leskinen, Johanna (2010) Over-indebtedness in the Finnish Consumer Society. *Journal of Consumer Policy* 33:3, 209–223.

Rantala, Kati & Tarkkala, Heta (2010) Luotosta luottoon. Velkaongelmien dynamiikka ja uudet riskiryhmät. *Yhteiskuntapolitiikka* 75(1), 19–33.

Suoninen, Eero (2023) Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto [ylläpitäjä ja tuottaja] Viitattu 14.5.2023

Suomen Asiakastieto Oy (2023) Maksuhäiriötilastot / Payment default statistics, Suomi / Finland <https://www.epressi.com/media/userfiles/123829/1681446537/asiakastieto-maksuhairioutilasto-q1-2023.pdf> Viitattu 24.5.2023

Suomen virallinen tilasto (2020) Velkaantumistilasto. https://www.stat.fi/til/velk/2020/velk_2020_2021-12-17_tie_002_fi.html

Syrjänen, Anne (2020) Velkaantuminen ja häpeä -kirjoitusaineisto 2019-2020 [sähköinen tietoaineisto]. Itä-Suomen yliopisto. Versio 1.0 (2020-08-19). Yhteiskuntatieteellinen tietoaarkisto [jakaja]. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:fsd:T-FSD3408>

Tilastokeskus (2022). Ulosottoasiat <https://www.stat.fi/julkaisu/cktwr859k4cuk0b048sz8gs4h>

Valtioneuvosto (2022) Maksuhäiriömerkintöjen säilytysaika lyhenee joulukuussa. Oikeusministeriön tiedote 12.5.2022. <https://valtioneuvosto.fi/-/1410853/maksuhairiomerkinnojen-sailytysaika-lyhenee-joulukuussa> Viitattu 14.5.2023.

Wilska, Terhi-Anna (2014) Kuluttajaksi sosiaalistumisen haasteet ja kuluttajakasvatus jälkimodernissa yhteiskunnassa. *Aikuiskasvatus* 34:1, 43–49.